

Moderaterna vid den tredje vågens slut

| av Torbjörn Nilsson

Den svenska högerens modernisering har varit en två decennier lång framgångshistoria. Men kan moderaterna komma igen, nu när det moderna projektet inte är i takt med tiden?

VALNEDERLAGET HÖSTEN 2002 tycks fortfarande kasta sin skugga över moderata samlingspartiet. Ledande företrädare för partiet, både förtroendevalda politiker och anställda tjänstemän, har lämnat – eller tvingats lämna – sina poster. Chocken över valresultatet tycks ännu inte vara helt övervunnen. Jasidans nederlag i den nyligen genomförda euroomröstningen drabbade främst Göran Persson och hans splittrade regering, men gav knappast några pluspoäng till moderaterna, som länge drivit Europafrågan.

Starka reaktioner efter valförluster är knappast förvånande inom politiken och bör inte föranleda snabba dödförklaringar. På den under senare decennier alltmer föränderliga politiska arenan har flera partier varit på väg att räknas ut men oftast rest sig innan ringdomaren hunnit till tio. Folkpartiets chanser att bli kvar i riksdagen har tidigare satts i fråga, likaså centerns. Vpk troddes vara helt borta men tog bort kommunismen – åtminstone i partinamnet – och upplevde sitt bästa val någonsin 1998.

Likaså har socialdemokratin i opinionsmätningar under 1990-talet legat under 30 procent vilket fött tankar om att dess storhetstid varit förbi. I stället förändrades politiken och som en fågel Fenix reste partiet sig ur folkhemmets aska och återvann åtminstone delar av sin tidigare styrka. En lärdom är följaktligen att inte se enstaka val som trendbrott eller självsäkert hävda något partis snara bortgång. Den svenska partistrukturen har sedan 1920 gång på gång demonstrerat sin inneboende seghet. Svenska partier är sannerligen stryktåliga.

ENASTÅENDE NEDERLAG

När det är sagt måste ändå omfattningen av 2002 års nederlag för moderata samlingspartiet betonas, för enkel-

hetens skull med siffror från valhistorien. Av 25 riksdagsval som hållits efter den allmänna rösträttens fulla genomförande 1921 har 18 stycken resulterat i högre väljarandel än 2002 års. De 15,2 procent som senast uppnåddes var det sämsta resultatet sedan 1973. Närmare 1/3 av de moderata väljarna försvann jämfört med 1998 års val.

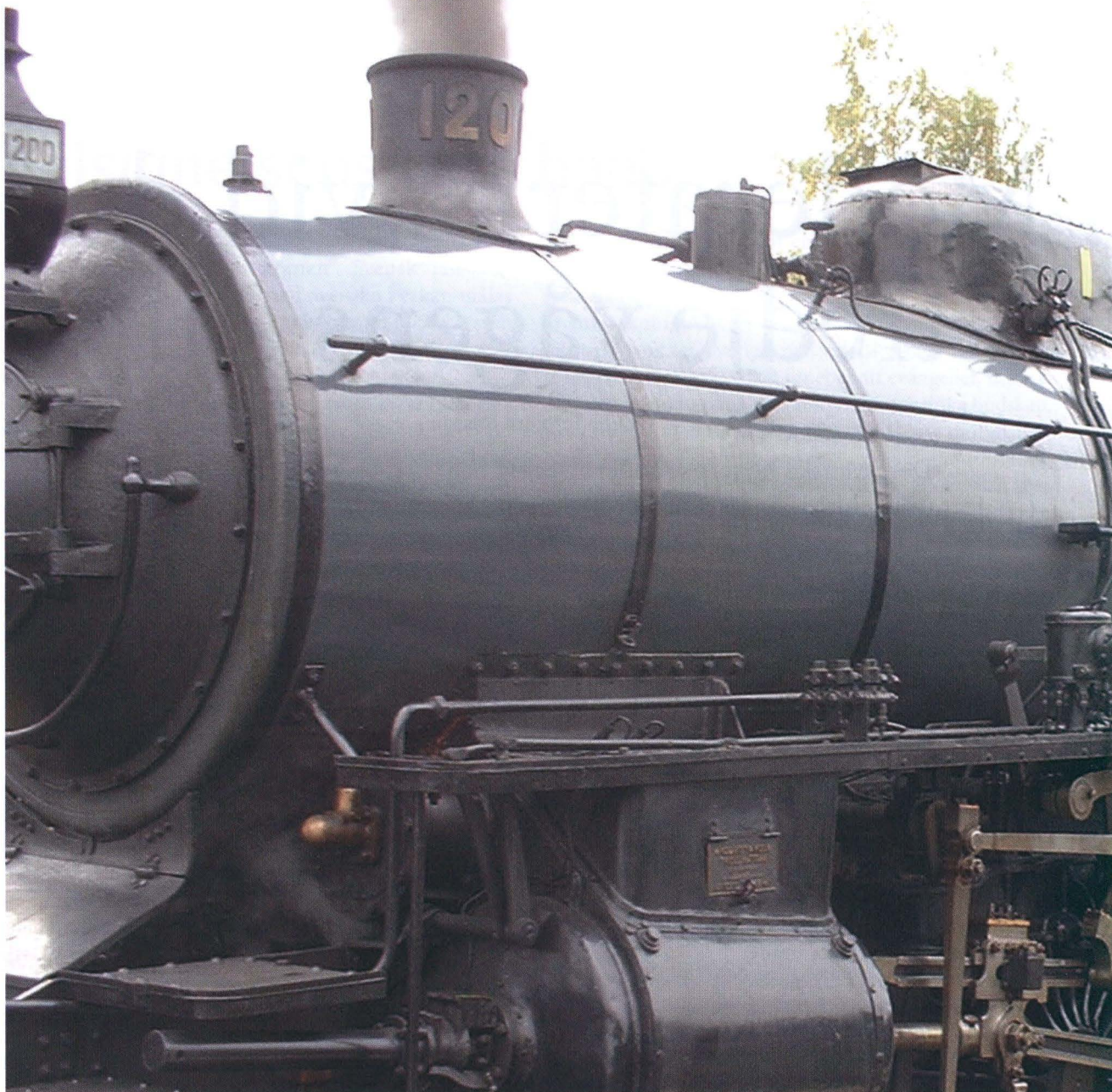
Tillbakagången saknar motsvarighet för partiet under demokratins epok. Man får gå tillbaka till 1917 års bakslag för att hitta något liknande. Nederlaget innebar att de framgångar som uppnåddes vid de tre segervalen 1976–1982, och gav grunden till ledarställningen inom borgerligheten, hastigt smälte bort. Förstaplatsen hålls fortfarande men försprånget till folkpartiet är mycket knappt.

Frågan är om riksdagsvalet 2002 är en tillfällig nedgång eller ett trendbrott. Syftet med min artikel är dock inte att spå framtiden, inte heller att skriva ut recept för en framgångsrik moderatpolitik. I stället är tanken att utifrån ett historiskt och vetenskapligt perspektiv diskutera de upp- och nedgångar partiet har haft under de snart hundra år som gått sedan Allmänna valmansförbundets bildande i oktober 1904.

OLIKA ARENOR

De dystra tongångarna i moderatlägret är utan tvivel färgade av att moderata samlingspartiet de senaste 20–25 åren upplevt sin längsta framgångsperiod någonsin. Även om allt inte varit rosenrött med tanke på borgerliga regeringars svårigheter, diskussioner om partiledarna och en tidvis stark irritation över kretsen kring den centrala moderatledningen i Stockholm, ”bunkern”, innebar ändå 1970-talets framryckning att väljarandelen kom att pendla mellan 18,3 och 23,6 procent under 1900-talets sista 20 år. Som borgerlighetens ledande parti lyckades moderaterna sätta sin prägel på svensk politik på ett sätt

”Svenska partier är sannerligen stryktåliga.”

Moderniseringens sinnebild. Detta snälltågslok byggt i Trollhättan 1919 var en gång de svenska statsjärnvägarnas stolthet och användes bland annat till Berlinpilen.

som knappast skett tidigare under den fulla demokratiens tid. Ett tecken på detta var Carl Bildts tillträde som statsminister 1991, den förste från högern sedan Arvid Lindman lämnade posten drygt 60 år tidigare.

Att bara ta valresultat som utgångspunkt för en analys är visserligen en smula äventyrligt. Statsvetaren Gunnar Sjöblom har i en klassisk undersökning lyft fram målet för ett politiskt parti: att influera avgörande beslut rörande fördelning av värden inom systemet (i detta fall hela samhället). För att uppnå detta mål agerar partierna på olika arenor: väljarnas, den parlamentariska och den interna. De har naturligtvis samband med varandra men kan ändå urskiljas i analysen. På väljararenan måste opinionen vinnas, i riksdagen söks maximalt genomslag för partiets förslag och internt handlar det om att hålla

samman, att undvika utbrytningar eller andra splittringstendenser.

Samtidigt kan man hävda att den fortsatta professionaliseringen av politiken och politikens roll som språngbräda till attraktiva förvaltningsposter har ökat betydelsen av väljararenan. Hur sammangjutet partiet än är, hur framgångsrikt det än är att påverka politiken i förhandlingsspelet – först genom goda valresultat öppnas de direkta (riksdagsposter, kommunalråd) och indirekta (politiska tjänstemän som väljarframgångar kan finansiera) karriärvägarna. Även opinionsundersökningarnas centrala roll stärker hypotesen om väljararenans ökade betydelse. Partiernas aktiva, som strävar efter positioner och inflytande, bör också rimligen sätta valframgångar högst på önskelistan.

Det finns undantag. Ett av dem är högerledaren Gösta Bagge som under 1940-talets nedgångar var inne på tanken att det viktigaste var att påverka politiken, inte att samla stora väljarskaror. Bagges resonemang klingade dock ohört och kan också föras tillbaka till hans ovanligt idealistiska syn på politiken, den egna trygga samhällspositionen (professor) och kanske även en psykologisk rationalisering över valnederlagen under hans tid som partiledare 1935–1944.

FEM VÅGOR

Utifrån riksdagsvalens procentsiffror kan vi urskilja tre framgångsvågor och två nedgångsdito för Allmänna valmansförbundet/högern/moderaterna. De goda tiderna utgörs av 1920-talet, med toppen 1928 då de 29,4 procent

man fick översteg resultatet 1917, innan parlamentarismen och den fulla rösträtten var genomförd. Högerns vända över det politiska systemsiftet visade sig alltså vara överdriven. Tack vare en målmedveten organisationsuppbyggnad och Lindmans förmåga att hålla ihop landsbygds- och stadsfraktionerna etablerade sig AVF som ett ledande borgerligt parti, en position som folkpartiet övertog först 1948.

Nästa framgångsvåg infaller under Jarl Hjalmarsons ledning på 1950-talet. Visserligen når man inte 1920-talets nivåer, och Hjalmarsons partiledartid avslutas med ett nederlag, men decenniet kan utan tvivel ändå betecknas som framgångsrikt för högern, fram till ATP-stridens slutskede. Man lanserade "ägardemokratin", en linje som av statsvetaren Stig-Björn Ljunggren betecknats som högerns egen "kontrautopi".

Den tredje vågen inleds med Gösta Bohmans tillträde 1970, när sin höjdpunkt från 1970-talets slut och under 1980- och 1990-talen samt avslutas (?) 1998. Under hans ledning ökar partiet fyra val i rad och året efter hans avgång (valet 1982) uppnås den ännu gällande rekordnoteringen, 23,6 procent. Trots viss upp- och nedgång kan perioden fram till och med 1998 sägas tillhöra denna rekordlånga storhetstid för partiet. Sedan 1979 är moderata samlingspartiet störst bland de borgerliga.

Nedgångarna infaller logiskt nog mellan dessa tre perioder. Den första är lång och omfattar 1930- och 1940-talen med dess folkhemskoalition av socialdemokrater och bondeförbund samt krigsårens nationella samling kring Per Albin Hansson. Nummer två utspelas under 1960-talet då begreppen "konservativ" och "höger" alltmer kom att betraktas som hopplöst gammaldags, oförenliga med tidens strömningar och därmed otjänliga. Bottennivån nås 1970 med blygsamma 11,5 procent.

Politikens naturlag eller tillfällighetens kaos?

Därmed har de moderata upp- och nedgångarna identifierats. Svårare är dock att finna förklaringar till dessa svängningar. Karakteriseras framgångsfaserna av något speciellt? Eller har det med politikens naturlagar att göra, en motsvarighet till havets ebb och flod? Eller handlar det kanske bara om tillfälligheter, resultatet av ett antal oberäkneliga faktorer som moderna kaosteoretiker skulle hävda? Låt oss se närmare på perioderna utifrån fyra faktorer: 1) Den ekonomiska liberalismens ställning i omvärlden, 2) Socialdemokratins position, 3) Socialismen som hot, 4) Borgerlig samling.

Jag är medveten om att åtminstone punkt två är diskutabel eftersom den inte är en helt oberoende variabel. Förutsättningen för en högervåg är, åtminstone i svensk 1900-talshistoria, vanligen en försvagad socialdemokrati. Innebörden i "socialdemokratins position" är dock inte styrka i största allmänhet, utan den eventuella före-

komsten av egna större frågor som socialdemokraterna söker mobilisera kring, som till exempel i ATP-frågan.

(1) De tre framgångsperioderna kännetecknas av ett uppsving för den ekonomiska liberalismens idéer. Under 1920-talet härskade en utbredd skepsis till regleringar av den typ som krigsåren hade inneburit. Någon egentlig konkurrent till liberalismen fanns inte, i alla fall inte inom demokratins ramar. Även 1950-talet upplevde en renässans för fri företagsamhet, åtminstone i den meningen att vittgående planhushållningsidéer eller nya socialiseringar förhindrades, till exempel i Norge och Sverige. Exportindustrin gynnades och europeiska frihandelsområden började inrättas. ”Det tyska undret” var av liberalkapitalistisk karaktär, men fick också alltför välfärdsstatliga inslag. Marknadliberalismens frammarsch från 1970-talet är naturligtvis välkänd och inte begränsad till västvärlden.

Nedgångarna har motsatt innebörd. Som ett svar på den ekonomiska världskrisen, av många tolkad som den liberala kapitalismens svanesång, infördes under 1930-talet protektionistiska handelshinder och regleringar av en mängd olika slag. Den keynesianska modellen, lanserad av socialliberalen John Maynard Keynes, föreföll överlägsen den klassiska ekonomin och passade också väl för den socialdemokrati som främst i Nordeuropa kom till makten. De radikala vindarna på 1960-talet medförde en försvagning för idealet om den fria företagsamheten. Genom att peka på ekonomiska orättvisor i världsmåttstock och klasskillnader i de egna samhällena fick radikalerna landets företagare att huka sig i sina kontorsfåtöljer. Budskapet var att jämlikhet måste gå före ekonomisk frihet, vinstjakten upphöra och så småningom kom också gröna krav på att tillväxten måste avstanna.

SOCIALDEMOKRATISK SVAGHET

2) 1920-talets socialdemokrati uppvisade en viss vilshenhet. Demokratin var genomförd, men det dröjde innan den kommunala arenan togs i besittning. Regeringarna avlöste varandra och strejker, ibland under kommunistisk ledning, var vanliga. SAP bekämpade inrättandet av Arbetsdomstolen 1928 men accepterade den sedan. Någon egen ekonomisk teori hade man inte, om inte en svag strömning av marxism ska ses som en sådan.

Vilshenheten var väl inte lika märkbar under 1950-talet, men hade ändå föregåtts av en reträtt från de mer radikala tankar som fanns i partiets efterkrigsprogram och som angreps kraftigt av borgerligheten under planhushållningsdebatten. Först med ATP-frågan vid decenniets slut fick SAP en efterlängtnad mobiliseringsfråga som förde med sig en kraftig injektion för arbetarrörel-

sens fackliga och politiska grenar. Tiden från 1970-talets början ses av många som ett trendbrott i svensk historia. Den harmoni, konsensus och framstegstro som tidigare hade präglat samhället frättes sönder av ekonomiska kriser, oljechocker och de allt tydligare sprickorna i välfärdsstatens fundament. Som systemets företrädare nummer ett – oavsett om det var hundra procentigt sant framställdes det så i socialdemokratiens historieskrivning – blev SAP särskilt drabbat av den svenska modellens nedgång (eller kanske fall?).

Arbetarrörelsen hade dock ett förslag till lösning på problemen – löntagarfonderna. Denna ursprungligen radikala socialistiska strategi urvattnades genom successiva reträtter men kom ändå att bli en belastning som en samlad borgerlighet inte var sen att utnyttja. Relationerna mellan SAP och LO blev tidvis frostiga och ökade osäkerheten om partiets politiska färdriktning.

Högerns nedgångsfaser karakteriseras naturligt nog av en mer självsäker och lyckosam socialdemokrati. Kri-
suppgörelsens (1933) ekonomiska betydelse ska inte överdrivas men den åstadkom ändå en politisk stabilitet. När sedan den ekonomiska frammarschen kom, följd av krigsårens nationella samling, etablerades en fast socialdemokratisk ordning och en bild av partiet som landets

”Att vara mest modern
kan idag innebära att befinna
sig i otakt med tiden.”

räddare. 1960-talets framgångsrika socialdemokrati tog sitt avstamp i ATP-striden. Tack vare välfärdens frukter förstärktes bilden av det socialdemokratiska Sverige som ett modernt modelland. Med lanseringen av parollen ”ökad jämlik-

het” och en mer aktiv, USA-kritisk utrikespolitik kunde åtminstone delar av vänsteruppsvinget kanaliseras in i arbetarrörelsen. Högern följde med tidsandan vänsterut och presenterade i sitt program från 1969 partiets mest långtgående uppslutning kring välfärdsstaten. Decenniet är i den egna historieskrivningen starkt negativt belastat, närmast synonymt med anpassning till den socialdemokratiska hegemonin och knäfall inför de andra borgerliga partierna.

HOTBILDERNA

3) Högerns direkta inflytande över regeringspolitiken har varit begränsat. Partiets statsministrar efter 1921 är Ernst Trygger (1923–1924), Arvid Lindman (1928–1930) och Carl Bildt (1991–1994). Därutöver tillkommer deltagandet i andra världskrigets samlingsregering (1939–1945) och i de borgerliga trepartiregeringarna (1976–1978, 1979–1981). Värt att notera är emellertid den betydelse som partiets antisocialism har haft vid de tre tillfällen då den privata äganderätten har ansetts vara hotad. 1920-talets socialiseringsnämnd kom att få ett begränsat inflytande, planhushållningsmotståndet åren

kring andra världskrigets slut trängde tillbaka den socialdemokratiska efterkrigsradikalismen och mobiliseringen mot löntagarfonderna bidrog till ökad borgerlig enhet samtidigt som socialdemokratin i realiteten var splittrad i frågan. Löntagarfonderna kom visserligen att införas, men i en form som låg långt ifrån LO-ekonomen Rudolf Meidners ursprungliga radikala förslag från 1975.

Med andra ord – framgångsvågorna sammanfaller med borgerlig mobilisering till den privata äganderättens försvaret gentemot olika former av socialiseringsidéer. Den typen

av politisk strid mellan vänster och höger har naturligtvis förekommit vid flera andra tillfällen, men just dessa tre kan sägas vara de mest tydliga försöken till socialistiska landvinningar. Här har högern agerat som ”ankare”, det vill säga förhindrat vad som skulle ha kunnat innebära ett systemskifte i socialistisk riktning.

BORGERLIG SAMLING – MITTÅT ELLER HÖGERUT?

4) Borgerlig samling är i ett partisystem som det svenska (och till exempel även det norska) ett närmast absolut villkor för högerens deltagande i regeringen. Typiskt är dock att partiet har nått valframgångar utan att den borgerliga enigheten varit särskilt påfallande. Så var fallet under 1920-talets många regeringsbildningar och skiftande allianser, mycket på grund av de frisinnades taktiska agerande i form av C G Ekmans ”vågmästarpolitik”. Även 1950-talets goda högerkonjunktur äger rum samtidigt som bondeförbundet/centern deltar i regeringskoalition med socialdemokraterna (1951–1957).

Förklaringen är den balansgång ett flygelparti som högern/moderaterna måste gå mellan egen profilering och borgerlig samverkan. Ju mer man driver sina egna frågor, desto svårare blir det att upprätthålla den borgerliga enigheten och därmed bana väg för en borgerlig regering, även om partiet själv kan gå framåt. Under 1960-talet och fram till 1970-talets slut hävdade de två mittenpartierna att en borgerlig regering måste vila på ”mittenpolitikens” grund. Man framställde gärna gemensamma förslag som högern måste acceptera. Syftet var att motverka den rädsla för ”högerpolitik” som i tidens idéklimat ansågs historiskt belastat.

Vad som är karakteristiskt för den senaste långa framgångsvågen, och gör den unik, är att etablerandet av bor-

Vad skulle stormaktstidens bönder ha sagt om Fredrik Reinfeldts tal på Pridefestivalen?

gerlig enighet gått hand i hand med en tydlig egen profilering. I stället för att högern i huvudsak tvingas anpassa sig till de borgerliga kollegerna har dessa i stor utsträckning närmast sig den marknadsliberalism som blivit moderaternas framgångsvapen sedan 1970-talet, om än i skiftande doser. Förklaringen är rimligen att de andra tre faktorerna har varit så starka att de även kommit att prägla mittenpartierna. Den marknadsliberala strömningens internationella renässans, socialdemokratins tidvis osäkra eller splittrade uppträdande och mobiliseringen för den privata äganderätten har påverkat partier och rörelser långt utanför den moderata kretsen.

ÅRTUSENDETS TRENDBROTT?

Hur kan då dessa historiskt framsprungna faktorer tillämpas på dagens moderata krisläge? Med historikerns ovilja att förutsäga framtiden tar jag inte för givet att krisen är olöslig eller ens blir långvarig. Syftet är att mer försiktigt peka på några tänkbara orsaker till att den tredje framgångsvågen kanske nått den enda vägens ände.

Den ekonomiska liberalismens ställning i omvärlden är knappast svagare nu än för 20–25 år sedan, snarare tvärtom. Den borgerliga samlingstanken är lika stark (eller lika bräcklig, om man så vill) som tidigare. De två andra förutsättningarna är emellertid inte lika klara. Socialdemokratin har visserligen ingen stark egen fråga att mobilisera väljarna kring, men en sådan kan ju, som fallet var med löntagarfonderna, visa sig bli en bumerang. Antisocialismen och försvaret för den privata äganderätten är inte lika starka vapen idag när SAP i många stycken accepterat avregleringar och andra former av liberala åtgärder. Även om många människor hyser oro

för framtiden grundas detta troligen mer på risken för arbetslöshet, låga pensioner, höjda skatter eller dålig vård. När socialismen inte står på dagordningen blir antisocialismens vapenarsenal obrukbar.

En försvårande omständighet är att politikens roll förminskas i det marknadsliberala programmet. Det borde åtminstone försvåra rekryteringen av unga krafter om uppgiften är att successivt minska utrymmet för egna insatser. På 1950-talet var avregleringstankarna och marknadsideerna också starka. Skillnaden mot idag var att högern då upprätthöll mer konservativa ideal om moral, ansvar och kulturarv. Sedan dess har även denna politiskt uppfostrande målsättning tonats ned. "Politiker" har i den mest långtgående marknadsliberala, nyliberala retoriken närmast blivit ett skällsord.

I politiken gäller kanske oftare tesen att "framgång föder motgång" än den mer använda lyckosamma spiralen om att "framgång föder framgång". Den marknadsliberala offensiven de senaste 25–30 åren har förflyttat partipolitikens hela spektrum till den högerinriktade, mer liberala sidan. Sådana svängningar, eller överhuvudtaget metaforerna om vänstervindar/-vågor eller dess motsvarigheter högerut, liknar havsvattnets ebb och flod men är dock inte resultatet av opåverkbara krafter. Partiernas politik formas i samspelet mellan tolkningen av verklighetens förutsättningar och de ideal man vill uppnå. När den liberala politiken, inklusive en ny öppenhet mot Europa, till en avsevärd del upptagits av motståndaren kan den politiska segern snart vändas till ett väljarmässigt bakslag.

KULTURKONSERVATISMEN UT

En annan aspekt är moderata samlingspartiets modernisering. Åren efter andra världskriget innebar ett socialpolitiskt nytänkande. För första gången såg partiet på socialpolitik som en investering i framtiden, inte något som bara kostade pengar. Man kom också att under efterkrigstiden mer tydligt se den tekniska utvecklingen som något odelbart gott. Fortfarande levde dock en påtaglig kulturkonservatism och en uppslutning kring de religiösa värdena kvar inom partiet.

Med marknadsliberalismens segertåg från 1970-talet blir partiet alltmer framstegsinriktat, närmast utopiskt i sin tilltro till den nya tidens informationsamhälle och valmöjligheter för individen. På 1990-talet kan man beteckna partiet som det mest moderniseringsvänliga. De värden som förknippades med moderniseringen kom i ökad grad att också förknippas med moderaterna. Med oförställd glädje framställde partiets ledande företrädare socialdemokratien som en passerad rörelse som numera

försökte bromsa samhällsutvecklingen. Det var bara en tidsfråga innan den nya tidens individer skulle skapa något annat än kollektivismens stelbenta samhälle. Retoriken påminner i mycket om den som socialdemokratien använde på 1950- och 1960-talen. Inte rent innehållsmässigt, men i synen på den egna rörelsens självklara ledarroll in i framtiden.

Arbetarrörelsen såg sig som det nya samhällets vägvisare och teknikens roll var definitionsmässigt positiv. Detta gav grunden till socialdemokratins ledande roll under efterkrigstidens första årtionden. Borde då inte den moderata visionen kunna ha samma positiva verkan? Skillnaden är emellertid att socialdemokratien innehade moderniseringens problemformuleringsprivilegium under en tid då moderniseringen inte hade så starka motståndare. Idag, när moderniseringen övertagits av moderaterna, är den olyckligtvis för partiet betydligt mer ifrågasatt. Den förknippas ofta med ekonomism och känslökall rationalitet, epitet som riktats mot ledande partiföreträdare. Också den förkosande stora nejsegern i euroomröstningen kan tolkas i samma riktning. I nejopinionen fanns starka

drag av traditionalism i form av oro för förändringar och misstro mot det europeiska samarbetet, värden som utgjort grunden för moderaternas marknadsliberala framgångsvåg.

NÄR KOMMER DEN FJÄRDE VÅGEN?

Om man betraktade moderniseringen som synonymt med samhällets utveckling hade ovanstående resonemang haltat. Min hållning är emellertid en annan. Moderniseringen, det vi förknippar med rationella ledningsformer, teknik och vetenskap, kan lida nederlag till förmån för traditionalistiska krafter. Vissa rörelser kan vara inriktade på politisk modernisering, andra på teknisk. Likaväl som liberalismens framgångar paradoxalt nog till slut lett till moderata väljarnederlag har erövrandet av moderniteten också haft ett liknande pris.

Att vara mest modern kan idag innebära att befinna sig i otakt med tiden, något som i så fall skulle indikera att den moderata tillbakagången är mer än en tillfällig svacka. Tar man sin utgångspunkt från partiets vågrörelser skulle det dröja till cirka 2015–2020 innan en ny vår, en ny framgångsvåg, dök upp. Men då har vi nog gått för långt i tilltron till historiens lagbundenhet.

Torbjörn Nilsson (torbjorn.nilsson@sh.se) är docent i historia vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, och projektledare för Högern 1904–2004: Moderniseringens vän eller fiende?

"Retoriken påminner i mycket om den som socialdemokratien använde på 1950- och 1960-talen."